

CREDINȚĂ ȘI IDEOLOGIE. POLITICI RELIGIOASE ALE REGIMURILOR COMUNISTE

Simion GHEORGHIU¹

Cuvinte cheie: Politici religioase, regimul comunist, biserică, URSS, România.

Keywords: Religious policies, communist regime, church, USSR, Romania.

După încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, Europa Răsăriteană a intrat în sfera de influență a Uniunii Sovietice, iar, în scurt timp, I.V. Stalin a impus în această regiune un model unic de dezvoltare, croit după caracterul și gusturile lui². Doctrina „căii naționale spre socialism” a fost abandonată pe măsură ce relațiile dintre Moscova și foștii săi aliați occidentali din perioada războiului se deteriorau. Astfel, în 1947, în urma lansării Planului Marshall – care urmărea îmbunătățirea condițiilor economice pentru a împiedica ascensiunea partidelor comuniste în Europa de Vest –, liderul de la Kremlin a considerat că inițiativa Administrației americane viza în mod direct slăbirea poziției sovietice în sfera sa de influență. Stalin a perceput reintegrarea economică a țărilor est-europene în Europa Occidentală ca pe un proces cu implicații politice semnificative. Bunăstarea ar fi consolidat rezistența elementelor care se opuneau hegemoniei URSS. În consecință Stalin a ajuns la concluzia că orice formă de cooperare a Uniunii Sovietice cu Statele Unite și cu Marea Britanie era exclusă, Moscova fiind silită să-și întărească controlul asupra zonei sale de influență. Drept urmare, a impus modelul stalinist de socialism în toate țările-satelit³.

Acțiunea URSS s-a manifestat în primul rând printr-un control riguros al partidelor comuniste din țările amintite. Prin intermediul Secției de politică externă a Comitetului Central al PCUS, orice tentativă „națională” de construcție a socialismului era sever condamnată. Deciziile lui Stalin au fost puse în practică cu slugărnice de toate conducerile comuniste aservite, liderii români dând dovadă de obediență maximă. Documentele sovietice publicate după destrămarea URSS evidențiază o competiție acerbă în cadrul PCR pentru intrarea în grațiile lui Stalin, anume între grupul „moscovit”, condus de Ana Pauker și de Vasile Luca, și gruparea „autohtonă”, din care făcea parte Gheorghe Gheorghiu-Dej și Ion Gheorghe Maurer, aceștia din urmă denunțați stăpânului de la Moscova ca *naționaliști*, acuzație extrem de gravă în contextul politic al vremii și al

¹ Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Academia Română, BUCUREȘTI.

² Pentru instituirea regimurilor comuniste de model stalinist, vezi T.V. Volokitina, Gh.P. Muraško, A.F. Noskova, T.A. Pokivailova, *Moskva i Vostocinaia Evropa. Stanovlenie politiceskih rejimov sovetского tipa. 1949-1953. Ocerki istorii*, Moskva, ROSSPEN, 2002.

³ Vezi Ioan Chiper, Florin Constantiniu, *Modelul stalinist de sovietizare a României*, II, în „Arhivele Totalitarismului”, an. III, nr. 3, 1995, p. 36 și urm.

principiului „internaționalismului proletar”. Pentru a clarifica situația, autoritățile sovietice au trimis la București un activist din cadrul Secției de politică externă: V.I. Lesakov. În perioada 7-20 august 1947, el a întocmit un raport detaliat referitor la situația din România, document care constituie una dintre cele mai valoroase surse de informare despre rivalitățile din conducerea Partidului Comunist Român⁴.

În acest context de transformări rapide și profunde, Biserica, o instituție care păstra valorile spirituale tradiționale ale societății, a fost nevoită să se adapteze noilor realități impuse de autoritățile comuniste. Din perspectiva statului sovietic, Biserica era doar un instrument de sprijin al deciziilor politice ale regimurilor de „democrație populară”. Prin urmare, ea a fost constrânsă să sprijine consolidarea sistemului socialist pe plan intern și să adopte o atitudine favorabilă Moscovei în relațiile ei internaționale⁵.

Până recent se acreditase ideea că Stalin, preocupat mai ales de întărirea regimurilor comuniste și de formarea blocului răsăritean⁶, a lăsat problemele religioase în seama conducerilor locale, Uniunea Sovietică rezervându-și mai degrabă un rol gardian și de control. Comuniștii locali, la rândul lor, s-au străduit să-și adapteze politicile religioase în funcție de experiența sovietică, având numeroase contacte cu structurile de profil din URSS pentru a beneficia de „sfaturi” și „consultanță”⁷. Dar documentele sovietice în curs de publicare par să nuanțeze această imagine istoriografică în sensul că evidențiază tot mai puternic amploarea intervențiilor Moscovei în problemele religioase din țările Europei de Sud-Est.

Și România a beneficiat de „sfaturi” din partea autorităților sovietice în ceea ce privește relația dintre stat și Biserică. Exemplară pentru această stare de lucruri este discuția din 13 decembrie 1948, care a avut loc din inițiativa guvernului român, între ambasadorul României la Moscova, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa și I.V. Poleanski, specialistul Sovietului de Miniștri al URSS în probleme religioase. Conducătorii din București cereau pe această cale instrucțiuni privitoare la politica viitoare a statului român față de Biserica Romano-Catolică⁸.

După întâlnire, Poleanski a redactat un raport secret, datat 22 decembrie 1948, destinat ministrului-adjunct al afacerilor externe, Valerian A. Zorin, în care erau

⁴ *Vostocinaia Evropa v dokumentah rossiiskih arhivov. 1944-1953 gg.*, tom 1, 1944-1948 gg, Moskva-Novosibirsk, «Sibirskii khronograf», 1997, p. 636-641.

⁵ *Vlasti i țerkovi v Vostocinoi Evrope. 1944-1953. Dokumenti Rossiiskih arhivov*, tom 1, 1944-1948, Moskva, ROSSPEN, 2009, p. 6.

⁶ Vezi Leonid Ghibianski, *U.R.S.S. și câteva aspecte ale formării blocului sovietic în Europa Orientală*, în vol. *6 martie 1945. Începutul comunizării României*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 254-261.

⁷ *Vlasti i țerkovi v Vostocinoi Evrope. 1944-1953. Dokumenti Rossiiskih arhivov*, tom 1, p. 7.

⁸ Pentru raporturile dintre Biserica Romano-Catolică și regimurile comuniste est-europene în primii ani postbleici, vezi Cristian Vasile, *Între Vatican și Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, București, Editura Litera, 2023, p. 19-50.

sintetizate principalele puncte discutate cu ambasadorul român⁹. Potrivit documentului sovietic, Vlădescu-Răcoasa a cerut informații despre organizarea și statutul Bisericii Romano-Catolice în URSS. Poleanski a precizat, în mod subtil, că în Uniunea Sovietică toate organizațiile religioase beneficiază de același statut, indiferent de numărul credincioșilor, fără privilegii speciale, legea fiind unică pentru toate cultele. Biserica Romano-Catolică din URSS avea însă obligația să nu se amestece în treburile statului și să nu-și asume funcții politice sau de organizație civică.

Pe parcursul discuției, ambasadorul român l-a înștiințat pe oficialul sovietic că guvernul României pregătește un proiect de lege destinat limitării activității Bisericii Romano-Catolice, argumentând că ea susține „partea imperialistă” și că se află într-o confruntare activă cu guvernul român. Vlădescu-Răcoasa a menționat că fusese însărcinat de guvern să afle măsurile adoptate în URSS pentru restrângerea activităților „dușmănoase” ale acestei Biserici. Poleanski a evitat un răspuns concret, precizând doar că, în prezent, Biserica Romano-Catolică nu beneficia în URSS de o bază morală și politică solidă și că, prin urmare, nu reprezenta o amenințare pentru statul sovietic. El a subliniat de asemenea că, în virtutea decretului privind separarea Bisericii de stat din 23 ianuarie 1918, toate clădirile bisericești au fost naționalizate și sunt ca atare considerate bunuri ale poporului, fiind puse gratuit la dispoziția comunităților de cult.

Înainte de a încheia discuția, Vlădescu-Răcoasa a solicitat o copie a decretului guvernului sovietic referitor la separarea Bisericii de stat, precum și promisiunea ca toate documentele viitoare referitoare la Biserică să fie transmise și autorităților române. Răspunsul lui Poleanski a fost favorabil, asigurându-l pe ambasadorul român că aceste documente și cele care vor fi adoptate în viitor vor fi trimise și autorităților române prin intermediul Ministerului de Externe¹⁰.

La câteva săptămâni după discuția dintre Vlădescu-Răcoasa și Poleanski, a avut loc o nouă întâlnire între ambasadorul României la Moscova și președintele Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse, Gheorghi Grigorevici Karpov. În nota explicativă întocmită de Karpov la 4 ianuarie 1949 și adresată președintelui Prezidiului Sovietului Suprem al URSS Kliment Efremovici Voroșilov, a fost atașată o anexă referitoare la discuția avută cu Gheorghe Vlădescu-Răcoasa cu o zi înainte. Potrivit anexei, au fost abordate două probleme esențiale: clarificarea poziției guvernului român față de Biserica Romano-Catolică și față de noul Patriarh Ecumenic al Constantinopolului, Athenagoras¹¹.

⁹ *Vlasti i Ńerkovi v Vostocinoi Evrope. 1944-1953. Dokumenti Rossiiskih arhivov*, tom 1, p. 836; Doc. nr. 217. *Soprovoditelnaia zapiska I.V. Poleanskogo V.A. Zorinu s priloženiem zapisi besedi v Sovete po delam religioznych kultov s ruminskim poslom Gh. Vlădescu-Răcoasa o položenii rimsko-katoliceskoi Ńerkvi v Rumîinii*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 836-840.

¹¹ *Vlasti i Ńerkovi v Vostocinoi Evrope. 1944-1953. Dokumenti Rossiiskih arhivov*, tom 2, 1949-1953, Moskva, ROSSPEN, 2009, p. 17; Doc. nr. 2, *Soprovoditelnaia zapiska predsedatelea Soveta po delam*

Ambasadorul român a subliniat că „guvernul României urmează o politică în acord cu politica URSS” și că își dorea, în concordanță cu autoritățile de la Moscova, să „definiească o poziție clară în raport cu aceste subiecte”. În acest context, Vlădescu-Răcoasa a menționat că, spre deosebire de URSS, în România Biserica nu este separată de stat, iar chestiunile religioase influențează semnificativ politica internă și externă a țării. El a explicat că, până în 1948, Biserica Ortodoxă Română avea relații strânse cu Patriarhia Ecumenică a Constantinopolului, însă, după întâlnirea din vara anului 1948 de la Moscova¹², dintre conducătorii Bisericilor Ortodoxe din sfera de influență sovietică, care a favorizat o apropiere mai mare de Patriarhia rusă, a fost promovată consolidarea unității ortodoxe în fața influențelor externe din partea Constantinopolului. În aceste condiții, guvernul român era interesat să afle „poziția guvernului sovietic și a Patriarhului Alexei față de noul Patriarh Ecumenic Athenagoras, precum și informațiile deținute despre acesta”.

În răspunsul său, Karpov a menționat că, „întrucât în URSS Biserica este separată de stat, în contrast cu situația din România, poziția față de Patriarhul Ecumenic nu va fi stabilită de guvern, ci de Biserică”. De asemenea, Karpov a adăugat că „nu avea cunoștință despre opinia Patriarhului Alexei în legătură cu acest subiect, deoarece Patriarhul nu l-a abordat în privința acestuia”. Recomandarea sugerată de oficialul sovietic pentru interlocutorul român a fost că „ar fi util ca cei doi patriarhi – Alexei și Justinian – să se consulte direct în această chestiune”¹³.

Aceste documente pun în lumină dificultatea întâmpinată de vasalii URSS în a-și defini pozițiile față de Bisericile autohtone și față de autoritățile religioase internaționale. Liderii comuniști locali au fost nevoiți să facă o adevărată echilibrică între problemele religioase și cele geostrategice pentru a nu leza interesele politice, respectiv ideologice, ale Moscovei.

În anii care au urmat, „consultările” cu tovarășii sovietici au continuat. Din documentele păstrate în arhivele rusești, publicate de cercetătoarea Tatiana Volokitina, reiese că, în 1955, Petre Constantinescu-Iași, ministrul Cultelor, a efectuat și el o vizită de o lună în URSS, ca invitat al președintelui Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse, Gh.G. Karpov, pentru „studierea detaliată” a problemelor religioase sovietice¹⁴.

RPT Gh.Gh. Karpova K.E. Voroșilovu s prilozheniem spravki o beside s poslom Rumîinii v Moskve Gh. Vlădescu-Răcoasa ob otnoșenii gosudarstva k katoliceskoi țerkvi i novumu Vselenskomu patriarhu Afinagoru.

¹² Pentru conferința panortodoxă de la Moscova din 7-18 iulie 1948, vezi Cristian Vasile, *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist*, București, Editura Curtea Veche Publishing, 2005, p. 203 și urm.

¹³ *Vlasti i țerkovi v Vostocinoi Evrope. 1944-1953. Dokumenti Rossiiskih arhivov*, tom 2, p. 17-19.

¹⁴ Vezi T.A. Volokitina, *Particularitățile situației confesionale din România, la mijlocul anilor '50 (după materialele din arhivele rusești)*, în vol. *In memoriam. Florin Constantiniu. Smerenie. Pasiune*.

Impunerea modelului de socialism stalinist în anii 1948-1949 și instituirea unei discipline severe în interiorul blocului comunist, a contribuit la crearea imaginii unui monolit de nezdruncinat. Impresia era însă înșelătoare, curând după moartea Marelui Conducător, în martie 1953, apărând fisurile de rău augur. Prin metode și în grade diferite, liderii comuniști din țările aservite au început să manifeste veleități de eliberare de sub tutela Kremlinului.

Societatea sovietică a înregistrat în perioada „dezghețului” hrușciovist transformări semnificative. Politica religioasă a noului secretar general, Nikita S. Hrușciov, a vizat și credința cetățenilor. El a reluat la sfârșitul anilor '50 și începutul deceniului următor campania antireligioasă, virulentă din primele etape ale statului sovietic. Atacul împotriva religiei s-a desfășurat în contextul în care, la Congresul al XXII-lea al Partidului Comunist din octombrie 1961, conducătorul partidului și al statului sovietic își luase „angajamentul” că în două decenii Uniunea Sovietică va „ajunge din urmă America și o va întrece”, iar „comunismul va fi aproape complet edificat în URSS”¹⁵. În acest cadru, măcar în teorie competițională, a început noul asalt asupra Bisericii și împotriva „obscurantismului”.

După cum este bine cunoscut, religia a constituit întotdeauna o problemă pentru bolșevici, care demolaseră lăcașe de cult, arestaseră preoți și îi persecutaseră necruțător pe credincioși între 1917 și sfârșitul anilor '30. Constrâns de nevoi, Stalin a schimbat această direcție odată cu începutul celui de-al Doilea Război Mondial cu scopul de a mobiliza populația în lupta împotriva invadatorilor germani, înfățișată ca sfântă. În consecință, numerele parohiilor ortodoxe înregistrate oficial, al cererilor de deschidere a unor noi biserici, al botezurilor și al înmormântărilor, precum și al enoriașilor și seminariștilor au crescut semnificativ până la sfârșitul anilor 1940. După această perioadă, situația s-a stabilizat până când Hrușciov a lansat noul atac.

Seria de măsuri drastice impuse la sfârșitul anilor '50 a atins apogeul în 1961, când propaganda antireligioasă s-a intensificat considerabil, taxele pentru activitățile religioase au fost majorate, iar multe biserici și mănăstiri au fost închise¹⁶.

În însemnările protoiereului Vladimir Ilici Rojkov este descris calvarul la care au fost supuși slujitorii bisericii și credincioșii din partea autorităților comuniste și a organelor de forță la începutul anilor '60. Fragmente din însemnări, intitulate *Viața religioasă ortodoxă în sudul Uralului și pe Volga în anii 1960. (Protoereul Vladimir Ilici Rojkov și „însemnările lui de preot”)* (în limba rusă), au fost publicate în volumul *Statul și Biserica în URSS și țările Europei de Sud-Est în perioada crizelor politice din a doua jumătate*

Credință, volum îngrijit de Laurențiu Constantiniu, București, Editura Enciclopedică, 2013, p. 697-722.

¹⁵ *Congresul al XXII-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice*, București, Editura Politică, 1962.

¹⁶ Pentru scăderea numărului parohiilor ortodoxe din URSS în perioada 1950-1963, vezi Valeri Arkadevici Alekseev, *Iliuzii i dogmi*, Moskva, Politizdat, 1991, p. 368-375.

a secolului XX (în limba rusă), apărut concomitent la Moscova și Sankt Peterburg în 2014¹⁷. Rojkov își amintea că „a primit o scrisoare anonimă, cu o caligrafie impecabilă ce te ducea la schițele proiectelor tehnice”, în care era înștiințat că în timpul slujbei de Înviere, dacă ea se va ține, „atamanul bandei noastre – se spunea în scrisoare –, a hotărât să facă în catedrală, din stareț, pârjoale” și că cel mai bine era să se care „până nu va fi târziu”. Atunci când protoiereul a arătat scrisoarea de amenințare organelor statului, iar răspunsul pe care l-a primit a fost acela că „ele sunt frecvente, și că nu sunt altceva decât glume haioase”¹⁸.

În paginile ziarului „Pravda” din 26 septembrie 1962 a fost publicat articolul *Zona de luptă a muncii ideologice* (în limba rusă), în care se afirma răspicat că în fața țării și a întregii societăți stă sarcina „intensificării și perfecționării muncii antireligioase”¹⁹. Presa, televiziunea, radioul, lecțiile publice și discuțiile aveau rolul de a demasca fățarnicia moralei creștine, de a pune la stâlpul infamiei încercările preoților de a se sustrage imperativelor vremii, de a demonstra incompatibilitatea științei cu credința pentru a-i elibera astfel pe toți cetățenii sovietici din robia judecăților religioase și a-i încuraja să se angajeze activ în construirea comunismului.

Semnalul transmis de Moscova a avut reverberații imediate în tot blocul socialist. Au început să fie tipărite foiletoane și broșuri ateiste, unele cu asigurări că „preoții vor ajunge în iad”.

Deși nu există deocamdată documente care să ateste că ofensiva împotriva religiei a fost lansată la ordinul lui N.S. Hrușciiov, este evident că el a aprobat-o. În literatura de specialitate se întâlnesc interpretări conform cărora „acesta a fost prețul plătit pentru destalinizare, în sensul că măsurile punitive au fost apreciate de ideologii staliști, precum Mihail Andreevici Suslov”. Altă opinie sugerează că a fost „o formă de destalinizare în sensul abandonării compromisului făcut de Stalin cu religia și revenirea la abordarea militantă a lui Lenin”. William Taubman, care a scris mai multe biografii ale liderilor sovietici, nu exclude nici ipoteza că Hrușciiov, proiectând viitorul luminos al comunismului, a decis să elibereze poporul sovietic de „relicvele trecutului”²⁰.

Campaniile antireligioase s-au intensificat în tot lagărul socialist. În România, de exemplu, Secția de Propagandă și Agitație a CC al PCR, școlile de cadre, presa scrisă, editurile, radioul și ulterior televiziunea au fost mobilizate pentru a răspândi „cunoașterea

¹⁷ *Pravoslavnaia jizni na Iujnom Urale i v Povolje v 1960-e godi (Protoerei Vladimir Ilici Rojkov i ego <Zapiski sveščennika>)*, în vol. *Gosudarstvo i țărkov v SSSR i stranah Vostocinoi Evropi v period politiceskih krizisov vtoroi polovini XX veka*, otv. red. G.P. Muraško, A.I. Filimonova, Moskva, Institut slaveanovedeniia RAN, Sankt-Peterburg, Izdatelstvo «Nestor-Istoriia», 2014, p. 461-486.

¹⁸ *Ibidem*, p. 466-467.

¹⁹ *Boevoi uciastok ideologhiceskoi Rabotî*, în „Pravda”, nr. 268, sredea, 26 senteabrea 1962 goda, p. 1.

²⁰ William Taubman, *Hrușciiov. Omul și epoca sa*, traducere din limba engleză de Dan Criste, București, Editura Meteor Publishing, 2023, p. 580-581.

obiectivă asupra lumii”, pentru a explica locul și evoluția omului în univers și pentru a elimina nevoia de miracol din mințile oamenilor²¹.

*

Lupta împotriva religiei a fost un proces de lungă durată, iar regimul comunist a recurs atât la mijloace represive, cât și la amplificarea propagandei antireligioase, însoțită de o educație „științifică” de masă. România a urmat îndeaproape modelul sovietic, iar campaniile antireligioase au fost direct influențate de evoluțiile din interiorul blocului comunist. De exemplu, desovietizarea și evenimentele care au urmat (în special construirea „căii naționale”) au influențat raporturile dintre Biserică și puterea comunistă.

FAITH AND IDEOLOGY. RELIGIOUS POLICIES OF COMMUNIST REGIMES

(Abstract)

In the light of the most recent historiographical sources, the article analyses aspects of the religious policy applied by the communist regimes, particularly those of the Soviet and Romanian. After the end of the Second World War, Romania entered the sphere of influence of the USSR and, like the other Eastern Bloc countries, was forced to adopt the Stalinist model of development. Through the Foreign Policy Section of the Central Committee of the CPSU, Moscow exercised strict control over the communist parties in the satellite countries, influencing both domestic and foreign policy.

In this context of rapid and far-reaching transformations imposed by Stalin, the Church, as an institution that preserved the traditional spiritual values of society, was forced to adapt to the new political realities. From the perspective of the Soviet state, the Church was nothing more than an instrument of the political decisions of „popular democracy” regimes. It was thus obliged to support the consolidation of the socialist system at home and to adopt a favorable attitude towards Moscow in international relations. Soviet religious policy was characterized by a formal separation of the Church from the state, but with strict control over religious activities and increasing ideological pressure to reduce the influence of religion in public life.

But the apparently monolithic structure of the Eastern bloc was delusive. After Stalin's death in March 1953, significant breaches began to appear. Communist leaders in the satellite countries, to varying degrees and in various ways, expressed their intention to free themselves from Kremlin control. However, communist Romania, which had achieved de-Sovietization to a greater degree than other countries in the Soviet bloc, continued to strictly follow the religious

²¹ Vezi, pe larg, Mioara Anton, *Ideologie, știință și religie. „Anticazania” sau educația ateistă în timpul regimului Ceaușescu*, în „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, serie nouă, tom LXVI, 2020, p. 383-400.

policy imposed by its „big brother”. Thus, with absolute servility, the authorities of the Romanian Communist Party adopted the Stalinist religious policy, and during the period of the Khrushchev Thaw, they implemented atheist education in Romania.

The communist authorities in Bucharest followed Moscow’s lead in eliminating religious influence, and the fight against the Church was supported by intense atheist propaganda and an educational system designed to undermine religious beliefs. Thus, in both the Soviet Union and Romania, communist regimes regarded religion as an ideological threat, applying severe restrictive policies to ensure state domination over all aspects of public and private life. Despite occasional nuanced strategies or compromises, such as during the Second World War or „destalinization”, the Church remained under the control of political and ideological aggression. These policies had a significant impact on religious life and state-church relations in the communist regimes of Eastern Europe.